

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1996

8

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1997, Vakgroep Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag: opgraving van het poortgebouw van het blokhuis te Stavoren, pp. 124-128

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Vakgroep Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0632 7

PALEO-AKTUEEL

8

redactie

Mette Bierma

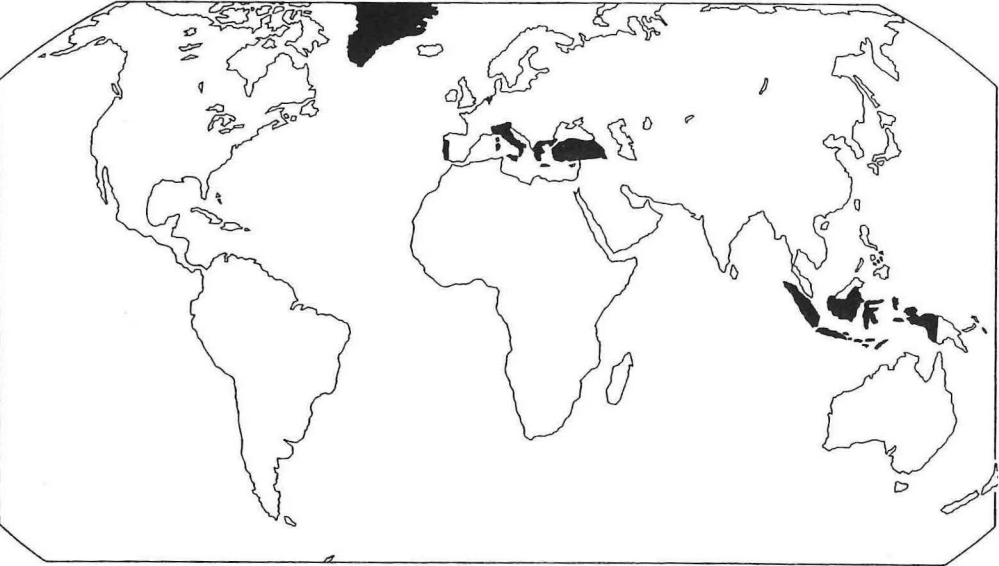
Jurjen M. Bos

Otto H. Harsema

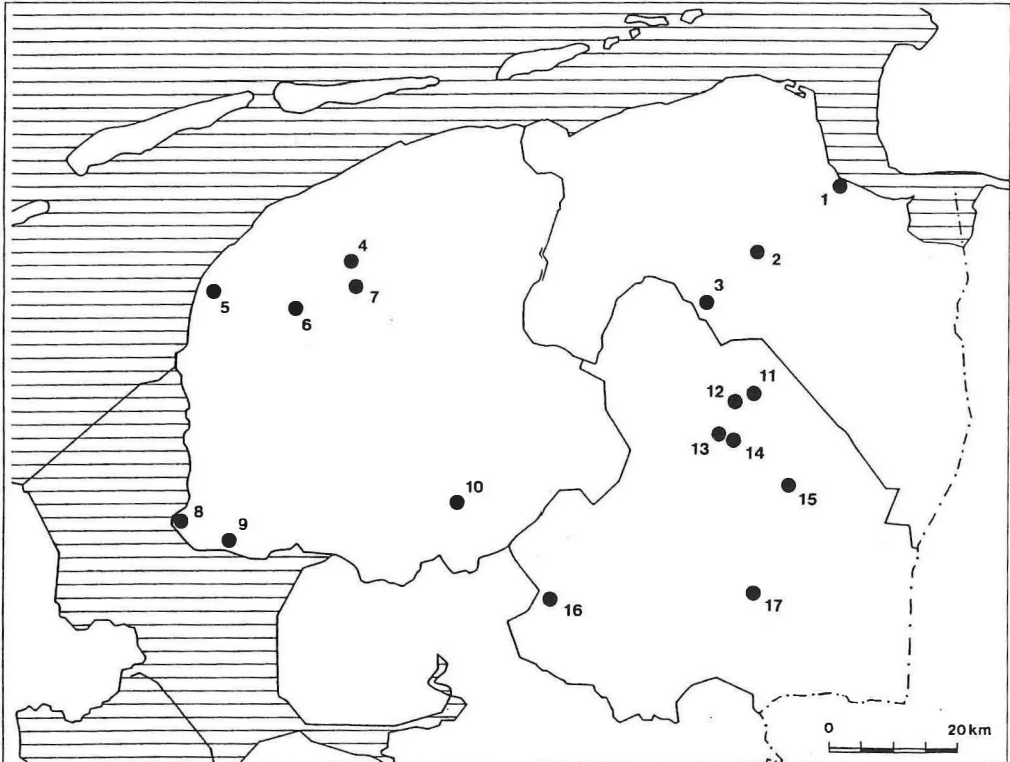
Vakgroep Archeologie

Groningen, 1997

In deze aflevering: Griekenland, Groenland, Indonesië, Italië, Nederland, Portugal, Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Delfzijl; 2. Lageland; 3. Haren; 4. Jelsum; 5. Wijnaldum; 6. Rewert; 7. Leeuwarden; 8. Stavoren; 9. Rijs; 10. Oldeholtwolde; 11. Anlo; 12. Gasteren; 13. Balloo; 14. Rolde; 15. Borger; 16. Darp; 17. Meppen.

INHOUD

L.J.M. VAN ES & K. WALCH Een vondst van reuzenhert bij Delfzijl (Gr.)	9
G.J. BARTSTRA Het Toaliaan	11
D. STAPERT & L. JOHANSEN Het <i>ANALITHIC</i> -project en de werktuigen van Oldeholtwolde (Fr.)	15
D. STAPERT & G.R. BOEKSCHOTEN Ruimtelijke patronen rondom de haard van Oldeholtwolde (Fr.)	20
L. JOHANSEN & D. STAPERT Vuurmakers uit paleo-Eskimonederzettingen in West-Groenland	24
M.J.L.Th. NIEKUS, J.P. DE ROEVER & J.L. SMIT Een vroeg-mesolithische nederzetting met tranchetbijlen bij Lageland (Gr.)	28
S. BOTTEMA & A. WALSWEEER De hazelaar, gesponsord door het klimaat of door de mens?	33
H. BUITENHUIS Asıklı Höyük: vroege domesticatie en veeteelt	38
J.N. LANTING & A.L. BRINDLEY Dateringen voor oorsprong en verspreiding van de Europese boomstamkano	43
J.N. LANTING Het zogenaamde hunebed van Rijs (Fr.)	47
A.L. BRINDLEY Het gebruik van megalietgraven in Noord-Nederland	51
A.D. NEVES ESPINHA Megalithische monumenten in Évora-Reguengos de Monsaraz (Port.)	55
F.A. VEENMAN Landevaluatie in de Pontijnse regio (Zuid-Latium, Italië), dateringsproblemen rond een bronstijd-akkerbouwfase	59
M. KLEIBRINK Weven voor de godin: een labyrint	63

M. ESSINK	
De vondstcontext van bronzen speerpunten, dolken, zwaarden, messen en hals- en armringen uit Noord-Nederland	68
M.J.M. DE WIT	
Een aantal bijzondere Drentse grafvondsten uit de vroege en midden-ijzertijd	71
W. PRUMMEL & M.C.V. VINK	
Dierenbotten uit Argos op het voormalige BAI in Groningen	74
E.J. DROST	
Nederzettingen en landschap in het stroomgebied van de Astura, Zuid-Latium, Italië	79
P.A.J. ATTEMA, A.J. NIJBOER & G.J.M. VAN OORTMERSSEN	
Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome (3), het aardewerkonderzoek	84
Y. DIJKSTRA, H.R. REINDERS, V. RONDIRI & Z. MALAKASIÓTI	
Van Duivelsberg tot Rode Rots: de survey van 1996 in de vlakte van Almiros (Griekenland)	89
H. WOLDRING, R.T.J. CAPPERS & H.R. REINDERS	
Veldwerk in de vlakte van Antiochië	93
S. BOTTEMA, A. SARPAKI, H.R. REINDERS & N. MACGILLAVRY	
Minoïsch Kreta en de uitbarsting van Santorini	97
J.M. BOS, J. SCHEFFER & J.H. ZWIER	
Een terpzool bij Rewert (gem. Littenseradiel, Fr.)	100
C. VERMEEREN & J. SCHELVIS	
Ondernemers in archeologie. Een factor van belang binnen het Nederlandse archeologische bestel	102
J.T. ZEILER	
Offers en slachtoffers. Faunaresten uit de Fortunatempel te Nijmegen (2e eeuw n.Chr.)	105
J.M. BOS & A.J. NIJBOER	
Koninklijke patronage: de edelsmid van Wijnaldum (Fr.)	108
A.J. NIJBOER & C. TULP	
De vloer van een smidse te Wijnaldum (Fr.)	111
D.A. GERRETS	
Waarom was de eigenaresse van de fibula van Wijnaldum een koningin?	115
H.A. GROENENDIJK, P.B. KOOI & M.J.L.Th. NIEKUS	
Een Olde Hof te Haren (Gr.)	118

A. JAGER	
Camminghaburg te Leeuwarden en Dekemastate te Jelsum (Fr.)	121
A. UFKES	
Het archeologisch onderzoek van het 'Blokhuys' te Stavoren, gem. Nijefurd (Fr.)	124
J.M. BOS & G.J. DE LANGEN	
Prospectie, tussen drijfzand en beleid: Stavoren (gem. Nijefurd, Fr.)	129

Voorwoord

Deze achtste aflevering van *Paleo-aktueel* geeft een eerste indruk van enige van de onderzoeksactiviteiten van de vakgroep Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen in 1996.

Een belangrijke gebeurtenis voor het onderzoek in dat jaar was ook de toewijzing van twee grote projecten door de Stichting voor Historische Wetenschappen van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek. Het Italische project hangt nauw samen met het werk dat door P.J.A. Attema en anderen in deze en eerdere *Paleo-aktueels* is beschreven. Dit onderzoek wordt samen met de Vrije Universiteit uitgevoerd. Het andere project, samen met de Universiteit van Amsterdam over de opkomst van het Friese koninkrijk, is voortgekomen uit de opgravingen in Wijnaldum, waarover eveneens uitvoerig is bericht.

In totaal zullen acht promotie-onderzoekers en twee post doc-onderzoekers de gelederen van de drie instituten komen versterken.

Paleo-aktueel houdt U op de hoogte.

EEN VROEG-MESOLITHISCHE NEDERZETTING MET TRANCHETBIJLEN BIJ LAGELAND (GR.)

Marcel Niekus, Paulien de Roever & John Smit¹

In het voorjaar en de zomer van 1996 heeft de Gasunie een nieuwe aardgasleiding in de provincie Groningen aangelegd. De leiding loopt van Grijpskerk (Westerkwartier) naar Tripscompagnie (Veenkoloniën). De sleuf voor de pijp was ongeveer 8 m breed en 3 tot 4 m diep. Om de machines werkruimte te geven is over een breedte van 40 tot 60 m het cunet van teelaarde ontdaan. Als een 'slappe' ondergrond dit noodzakelijk maakte, werd een zandbaan aangelegd waarover de machines konden rijden. Nadat de gassleuf weer was dichtgegooid, werd de grond binnen het cunet 0,7 m diep omgewerkt en het zand van de zandbaan met de ondergrond vermengd en de teelaarde teruggezet.

Door de Gasunie zijn gelden beschikbaar gesteld en mogelijkheden geschapen om archeologische verkenningen in het tracé uit te voeren; waar nodig zijn opgravingen verricht (de Roever et al., 1996). In de kleigebieden werden enkele restanten van middeleeuwse huiswieren aangesneden en bleek de gasleiding door een overslibde nederzetting uit de Romeinse tijd te gaan. Daarnaast doorsneed het tracé enkele middeleeuwse dijken. In het zandgebied ten westen en zuidwesten van Slochteren kwam een tiental mesolithische nederzettingen aan het licht.

In dit artikel beperken we ons tot de artefacten van één van die nederzettingen, Lageland I in de gemeente Slochteren (fig. 1). De vindplaats ligt in het zogenaamde 'randveenontginingsgebied', waar het dekzandlandschap met een dunne laag restveen wegduikt onder het jongere zeekleilandschap in het noorden.

De eerste vondsten van bewerkt vuursteen kwamen uit de vulling van een eerder aangelegde leidingsleuf die hier het gasleidingstracé snijdt. Om de aanwezigheid, exacte locatie en conserveringsstoestand van de nederzetting te kunnen bepalen werden in het tracé twee raaien proefputjes van 30 bij 30 cm aangelegd. De grond hieruit werd gezeefd (maaswijdte: 2 mm).

Hieruit bleek dat we te maken hadden met een door klei en veen afgedekte prehistorische nederzetting. Bewerkt vuursteen werd over een afstand van ruim 50 m aangetroffen. Gebaseerd op de gegevens van dit vooronderzoek werd besloten een put open te leggen van 20 bij 8 m. De pleistocene zandondergrond werd machinaal ontdaan van het pakket klei en veen, waarna het vlak handmatig werd geschaafd.

De vrijgelegde zandondergrond bleek de noordoostflank van een relatief hoge (ca. 2,0 m -NAP) dekzandrug te zijn. De dikte van het afdekkende klei/veenpakket, zoals waargenomen in de opgravingsput, varieert van ca. 10 cm op de hogere delen van de rug tot ca. 50 cm op de flank. De meeste vondsten kwamen tevoorschijn in het westelijke deel van de opgravingsput, op het hogere deel van de zandkop. In dit deel werden enkele vierkante-metervakken handmatig uitgeschaafd. Tijdens de verkenning van de nederzetting werden onder meer drie tranchetbijlen in situ aangetroffen. Oppervlaktehaarden, haardkuilen noch andere antropogene kuilen werden in het vlak aangetroffen, wel een tweetal boomkuilen. Waarschijnlijk zijn in de belendende percelen ten westen van het tracé nog restanten van de nederzetting aanwezig. In deze percelen is het verloop van de dekzandrug duidelijk zichtbaar. De nederzetting wordt nu doorsneden door een NAM- en een Gasunieleiding. Het restant van de nederzetting binnen het tracé is in overleg met de Gasunie en de ROB gespaard gebleven van verdere versterking.

De vondsten

Een overzicht van alle vuurstenen artefacten is te vinden in tabel 1. Enkele werktuigen zijn afgebeeld in figuur 2. De meest opvallende categorie werktuigen zijn de tranchetbijlen, welke alle in situ werden aangetroffen. Twee van de

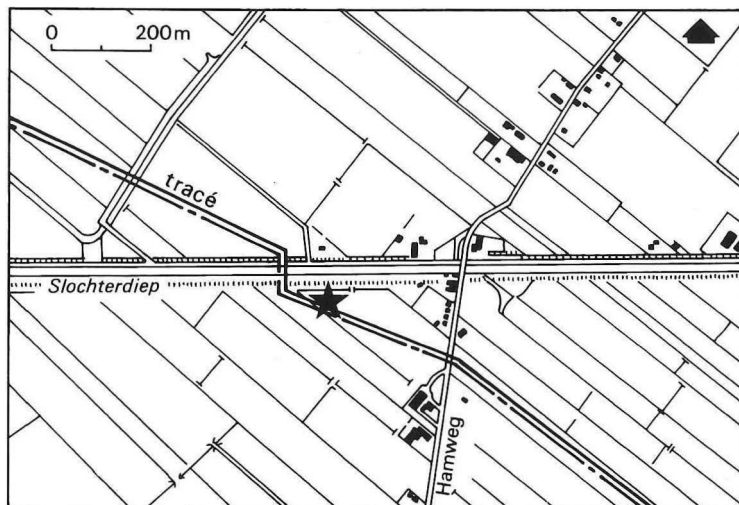

Fig. 1. De vindplaats bij Lageland (tek. J.H. Zwier).

bijlen zijn te beschouwen als kernbijlen, de andere is gemaakt van een grote afslag. Alle drie de bijlen hebben een snede die bestaat uit één of enkele zijdelingse afslagnegatieven, de zogenaamde tranchetsnede. De gewichten zijn respectievelijk 53,7, 48,6 en 35,9 gr. Eén van de bijlen vertoont sporen van contact met vuur. Er werd slechts één complete spits gevonden, een A-spits. Eén van de klingfragmenten met retouche zou eventueel als spitsfragment geïnterpreteerd kunnen worden. Spitsfabricage ter plekke blijkt uit het voorkomen van de zgn. microstokers, afval dat ontstaat bij het op een gecontroleerde manier breken van klingen voor het fabriceren van onder meer spitsen. Binnen de categorie afval valt het relatief hoge percentage blokken en kernen op. In enkele gevallen werden deze in kleine concentraties bijeengevonden. De grootste kern weegt ruim 90 gr. Twee van de kleinere kernen passen aan elkaar. Van de 34 ongeretoucheerde klingen zijn slechts 7 compleet. Opvallend is het hoge percentage verbrande artefacten (52,34%).

De overige steensoorten zijn vertegenwoordigd door het fragment van een slijpsteen van kwartsietische zandsteen (94,6 gr), een grote, ronde, waarschijnlijk verbrande zandsteen van ruim 1300 gr en een afslag van zandsteen. Organisch materiaal bestaat voornamelijk uit grote hoeveelheden verkoalde hazelnootdoppen met een gezamenlijk gewicht van ruim 50 gr. Eén

van de bijlen werd gevonden naast een min of meer ovale concentratie (grootste doorsnede ca. 60 cm) verkoalde hazelnootdoppen (32,1 gr). Dit maakte het mogelijk de bijl en daarmee een aspect van de nederzetting te dateren.

Verspreiding van kern- en afslagbijlen

Tot op heden zijn er weinig mesolithische bijlen herkend in het Groninger gebied (Niekus & Smit, in voorb.). Uit de Veenkoloniën kennen we er tot dusver drie, waaronder één van de nederzetting NP-3. Uit Westerwolde zijn drie exemplaren afkomstig van vindplaatsen langs het Pagediep en de Mussel Aa. Van het gebied ten westen en zuidwesten van Slochteren, nabij het dal van de Slochter of Scharmer Ae, zijn recentelijk een kleine twintig stuks bekend geworden, afkomstig van een tiental nederzettingen. Vier van deze nederzettingen liggen in het tracé. Nadere inspectie van de vondsten van de opgegraven nederzetting in de Hooilandspolder leverde ook een kernbijl met tranchetsnede op. Ook uit het Hunzedal kennen we mesolithische bijlen. Vindplaatsen met kern- en afslagbijlen lijken zich, ondanks de vondsten uit de Hunzevlakte, voornamelijk te concentreren langs of in de nabijheid van riviersystemen, beekdalen en open water.

Tabel 1. Overzicht van het vuursteenmateriaal van Lageland.

Artefactgroepen	Aantal	Percentage	Verbrand (aantal)
<i>A. Alle artefacten</i>			
Klingen (incl. fragm.)	34	14,47	13
Kernprep. klingen (incl. fragm.)	2	0,85	2
Afslagen	42	17,87	19
Splinters ($\leq 1,5$ cm)	105	44,68	59
Splinter met retouche ¹⁾	1	0,43	0
Fragment stekerafslag	1	0,43	0
'Microstekers' (zeker of mogelijk)	3	1,28	0
Brokken ²⁾	2	0,85	2
Blokken ³⁾	24	10,21	18
Kernen	7	2,98	3
Subtotaal	221	94,05	116
'Werktuigen'	14	5,96	7
Totaal	235	100,01	123
<i>B. De werktuigen</i>			
Bijlen	3	21,43	1
Klingen (en fragm.) met retouche	3	21,43	1
Spitsen (en fragm.)	2	14,29	1
A-stekers	2	14,29	2
Afslagen met retouche	2	14,29	2
Krabber	1	7,14	0
Kling met afknotting	1	7,14	0
Totaal	14	100,01	7

¹⁾ Dit zijn retouche-afslagjes die o.a. ontstaan bij het aanscherpen van werktuigen.

²⁾ Stukken vuursteen zonder waarneembare sporen van bewerking.

³⁾ Stukken vuursteen met slechts één of enkele afslagnegatieven.

Datering

In Noord-Nederland worden kern- en afslagbijlen doorgaans geplaatst in een latere fase van het mesolithicum. Newell (1970) rekent ze tot de latere fase van het 'De Leien-Wartena Complex' en laat ze optreden vanaf ca. 7500 BP, aan het begin van het Atlanticum. Ook Groenendijk (1993) ziet, op basis van vondstassociaties, de bijlen als laat element (na ca. 7000 BP). Harsema (1978) daarentegen wil ze, vooral op typologische gronden, al vanaf het Boreaal (ca. 8800 BP) laten optreden. In Sleeswijk-Holstein, hemelsbreed slechts enkele honderden kilometers van Groningen, komen bijlen al vroeg voor. Enkele nederzettingen in het Duvenseer Moor

leverden dateringen op van ca. 9500 BP (Bokelmann, 1991). Het leek dus niet onwaarschijnlijk dat ook in Noord-Nederland vroege bijlen kunnen voorkomen. Dateringen die dit idee konden bevestigen ontbraken tot dusver. De vindplaats Lageland 1 is één van de vindplaatsen die hierin verandering heeft gebracht.² De concentratie verkoolde hazelnootdoppen leverde de volgende datering: 8750±50 BP (GrN-22709). Deze datering plaatst de bijlen in het vroeg-Boreaal, een duizend jaar vroeger dan de oudste tot dusver gedateerde tranchetbijlen. Voorlopig zijn dit de oudste mesolithische bijlen uit Noord-Nederland.

Het voorkomen van kern- en afslagbijlen blijft dus niet beperkt tot de latere fase van het 'De Leien-Wartena Complex', maar ze zijn ruim

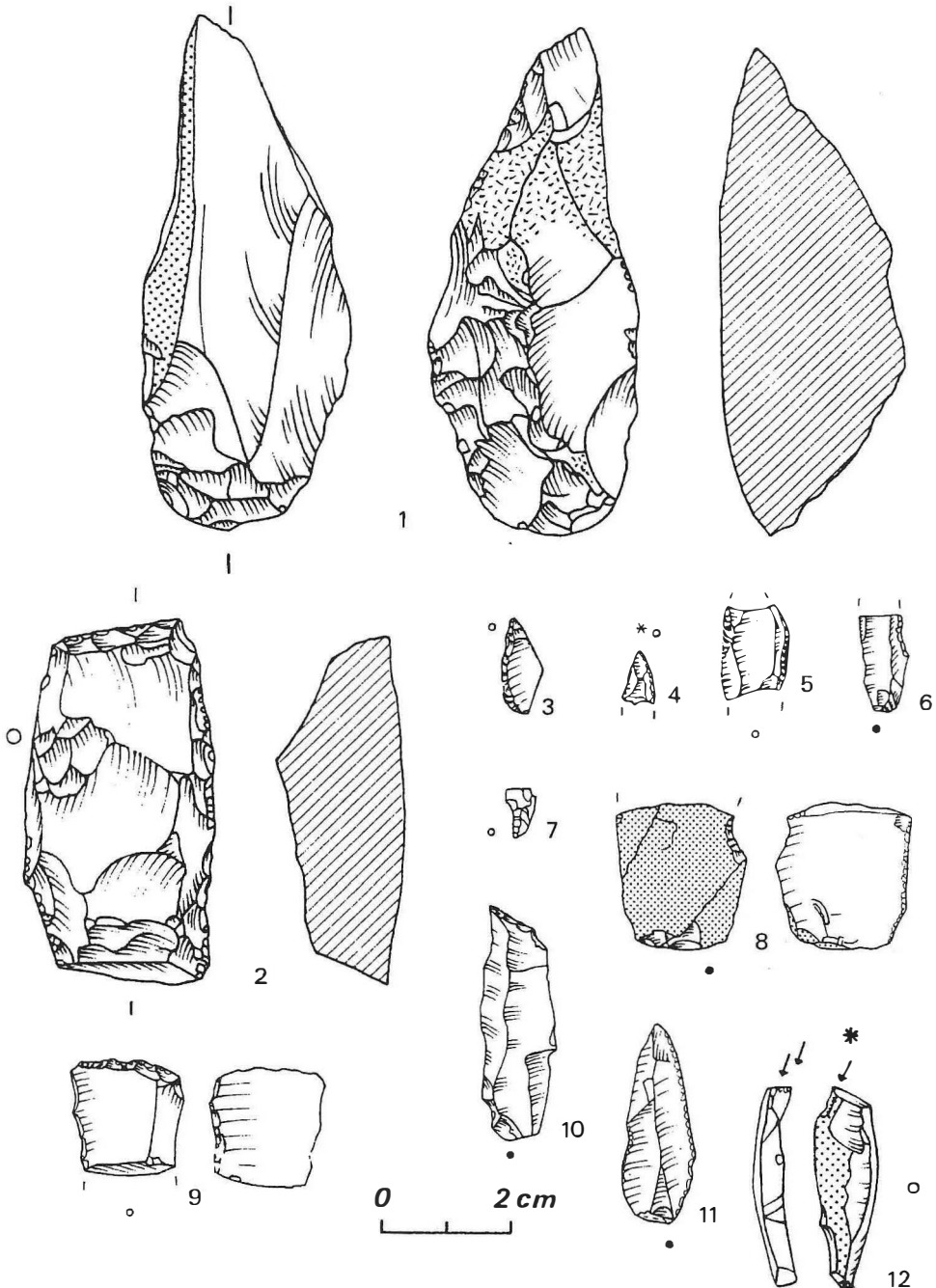

Fig. 2. Artefacten van Lageland: 1-2. tranchetbijlen; 3. A-spits; 4. spitsfragmenten; 5. vermoedelijk spitsfragment; 6-8. microstekers (zeker of mogelijk); 9. krabber; 10. kling met afsnotting; 11. kling met retouche; 12. A-steker. Een asterisk geeft aan dat het artefact verbrand is (tek. M.J.L.Th. Niekus en J.M. Smit).

1000 jaar eerder al aanwezig in onze streken. De al eerder genoemde kernbijl (in situ) van NP-3 kunnen we in het licht van deze datering ook beter begrijpen. Van deze grote nederzetting zijn 23 ¹⁴C-dateringen beschikbaar, welke de periode 8500-7800 BP omvatten. Ook voor deze bijl lijkt een Boreale ouderdom voor de hand te liggen. Late elementen zoals smalle en brede trapezia (vanaf ca. 7500 BP) ontbreken op deze twee nederzettingen. In enkele gevallen zijn kern- en afslagbijlen wel geassocieerd met deze spistypen, wat waarschijnlijk duidt op een vroeg-Atlantische ouderdom. In de nabije toekomst zullen meer vindplaatsen met kern- en afslagbijlen gedateerd worden om meer duidelijkheid in deze kwestie te scheppen.

Summary

In 1996 a new gas pipeline was laid in the province of Groningen. The most important archaeological remains discovered during the digging activities are of medieval house-mounds and dikes, a Roman-period settlement and several Mesolithic settlements. This article describes the finds from one of these partly excavated settlements. In total 235 flint artefacts were recovered, of which 14 are retouched tools: two core-axes, a flake-axe, two burins, two points, a scraper, a truncated blade and five retouched blades and flakes. In addition, a fragment of a grinding-stone and a few unworked stones were found. Organic remains consist mainly of charred hazelnut. No hearths or other anthropogenic features were found. In the northern Netherlands, core- and flake-axes are usually placed in the latter part of the Mesolithic, after c. 7500 BP. One of the core-axes from this site was found adjacent to a large concentration of charred hazelnuts which provided an excellent opportunity for dating. The ¹⁴C-dating produced the following result: 8750±50 BP, which places the settlement in the early Boreal. The axe is therefore, by approximately 1000 years, the oldest dated Mesolithic axe from the northern Netherlands. Other settlements with axes will be dated in the near future.

Noten

1. Veenkoloniaal Museum, Veendam.
2. Recentelijk is ook een tweetal dateringen bekend geworden van de vindplaats NP-9 waar eveneens een tranchebijl werd gevonden. Twee concentraties van verkolde hazelnootdoppen leverden de volgende ¹⁴C-dateringen: 8770±50 BP (GrN-22707) en 8800±50 BP (Grn-22708). Deze zijn gepubliceerd in de *Nieuwsbrief* van de Werkgroep Prehistorie van het Veenkoloniaal Museum te Veendam, december 1996.

Literatuur

- Bokelmann, K., 1991. Duvensee, Wohnplatz 9. Ein präborealzeitlicher Lagerplatz in Schleswig-Holstein. *Offa* 48, pp. 75-114.
- Groenendijk, H.A., 1993. Landschapsontwikkeling en bewoning in het Herinrichtingsgebied Oost-Groningen 8000 BC-1000 AD. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.
- Harsema, O.H., 1978. Mesolithische vuurstenen bijlen in Drenthe. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 95, pp. 161-186.
- Newell, R.R., 1970. Een afslagbijl uit Anderen, gem. Anloo en zijn relatie tot het Atlantisch Mesolithicum. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 88, pp. 177-184.
- Niekus, M.J.L.Th. en J.L. Smit (in voorb.). Mesolithische bijlen uit Midden- en Oost-Groningen.
- Roever, P. de, J. Smit, M. Niekus & Y. Dijkstra, 1996. Archeologisch onderzoek in het tracé van de aardgasleiding Grijskerk-Tripscompagnie. Intern rapport, Vakgroep Archeologie, RUG, Groningen.

Bij het ter perse gaan van dit artikel bereikte ons het bericht van het overlijden van John Smit op 5 april 1997. We missen in hem een markante en inspirerende persoonlijkheid die vakgenoten en amateurs enthousiast wist te maken voor de archeologie, met name in de Veenkoloniën.